

John Thue Tobiasen:

Omkring analysen af arbejderklassens organisering

1. Bidrag til en analytisk tilgang til lønarbejdsforholdet m.v.

Analyseskemaer (se s. 34) kan bl.a. have den funktion, at de giver en vis struktureringsramme for de forskellige samfundsmæssige emner eller fremtrædelsesformer, man gerne vil danne sig et begreb om, og se i deres indbyrdes sammenhæng. Som sådan må det følgende ses. Samtidig er det klart, at skematik naturligvis er helt statisk, og derfor for så vidt intet har med "historie" at gøre. Den følgende skitse drejer sig derfor i sin helhed alene om strukturer i et udviklet kapitalistisk samfund. Og den angår alene de forhold, som arbejderklassen umiddelbart indtræder i under det samfunds-økonomiske - eller skulle man snarere sige: det privat-økonomiske - reproduktionssystem under kapitalismen. Dvs. interaktionsformer i relation til kapitalistklassen og indbyrdes, således som disse bliver bestemt ud fra de transaktionsmønstre - eller bytemæssige mellemværender - som arbejderne indgår i.

Disse forhold angår umiddelbart arbejdere og kapitalister som samfundsborgere eller "civile", selv om der også i forbindelse med skemaet skal inddrages de grundlæggende retlige relationer og de statslige reguleringsformer (lovgivningsområder m.v.), der knytter sig hertil. Og som bekendt optræder selve den "civile" aftaleret m.v. i statsligt konstituerede gevanter under kapitalismen. Derimod skal den særlige status som "statsborger" - politisk organisering m.v. - ikke tages op her. Den ligger som en indbygget forudsætning og nødvendig modsætning til privatkapitalismens klasse-mønstre. Endelig skal det bemærkes, at alle de relationer, der angår kapitalistklassen indbyrdes, ikke er medtaget, undtagen i de former, hvor den står i direkte relation til arbejderklassen.

Udgangspunktet er, at det kapitalistiske arbejdsforhold, og dermed lønarbejderne som arbejdere eller umiddelbare producenter - er fundamentalt adskilt fra forholdet omkring det individuelle forbrug eller den umiddelbare konsumenttilværelse, og dermed arbejderne som konsumenter. Det kaldes her konsumentforholdet.

Og i varernes verden svarer dette til en rolletildeling -

eller karaktermasketildeling, som det hedder hos Marx - som hhv. sælger af arbejdsevner og køber af livsmidler. Og kapitalisten vil samtidig stå over for lønarbejderen som hhv. umiddelbar produktiv kapitalist (via købet af arbejdskraft) og handelskapitalist (via salget af levnedsmidler, tjenesteydelser m.v.).¹⁾

Væsentligt er endvidere, at i en pengeøkonomi må varebesidderen almindeligvis have solgt, før han kan købe - og arbejderen, produceret før han kan konsumere. Vi ser her bort fra pengekrediten, som "blot" betyder, at der skal produceres - dvs. sælges - des mere arbejdskraft fremover. Men det betyder også, at det negative modstykke til begge de to forannævnte roller - bliver rollen som "lønarbejdsløs" (hvad enten det nu skyldes arbejdsledighed eller sygdom, alderdom og andre "naturlige" årsager). Og på det kapitalistiske arbejdsmarked - som på andre markeder - er denne "vare-rolle" som midlertidigt eller mere permanent usælgelig ligeså u-omgængelig som de to førnævnte. Og selv om den arbejdsløse lønarbejder har opsparet egne midler - i familien, eller sammen med øvrige dele af klassen - vil arbejderen, hvor rollen bliver mere permanent, stå som hverken sælgedygtig eller købedygtig over for total-kapitalisten. I den forstand kan vi tale om, at det grundlæggende samfundsmæssige reproduktionsforhold er opløst eller umiddelbart nedbrudt. Og der må derfor ske en resocialisering - enten ved sik-

1) For at undgå misforståelser skal det straks klargøres, at ved Umiddelbar produktiv kapitalist forstås enhver, som anvender pengebesiddelse til køb af arbejdskraft - og kan leve via salget af produktet, arbejds-effekten. Dette uanset om det "produkt", arbejderne leverer, har en tinglig form, eller har form af rene tjenesteydelser over for andre (køberen). En personlig tjener og køb af en tjenesteydelse (f.eks. via en husassistent eller "håndværksassistance") er ikke en umiddelbar kapitalproduktiv anvendelse ifølge dette. Enten fordi produktet ikke er vare eller må betales ud af kapitalistens revenue (evt. indgå i vareform som konstant kapital). Derimod er handelskapitalistens arbejder umiddelbart produktiv, fordi han er en kilde til "sin" kapitalists profit: "Die in (den) Zirkulationskosten zu machende Auslage ist daher für das merkantile Kapital eine produktive Anlage. Also ist auch die kommerzielle Arbeit, die es kauft, für es unmittelbar produktiv". (Marx III, s. 285 el. MEW 25, s. 313). Totalt samfundsmæssigt set er handelskapitalen uproduktiv, eller kun indirekte produktiv (ikke merværdiskabende, men - realiserende; derimod prisdannende og dermed profitdannende). Kun som umiddelbar produktiv kapitalist bliver handelskapitalisten altså til kapitalist.

ring af arbejdsforholdets (gen)oprettelse, eller gennem sikring af konsumentforholdet og arbejdsbestandens gennem tildelte livsmidler, som må afses i kapitalforholdet. Evt. repræsenteret og formidlet gennem staten. Dette forhold kaldes her resocialiseringsforholdet eller blot socialforholdet.

Tilsammen udgør disse tre grundforhold - og dermed lønarbejderens tre grundroller: som sælger af arbejdskraft, livsmiddelkøber og arbejdsløs/pengeløs - det vi vil kalde arbejdskraftens reproduktionssystem eller -forhold, som i den henseende udgør den ene "halvdel" af kapitalforholdet. Svarende til det såkaldt "lille" kredsløb hos Marx.¹⁾

Før jeg går videre til en nøjere præcisering af "rolle-systemet", skal jeg kort redegøre for, hvad der overhovedet ligger i rollebegrebet, som det er anvendt her. Som det skulle være fremgået, er der naturligvis ikke tale om roller, der tilkommer den enkelte kapitalist eller lønarbejder som sådan. Derimod roller, der tilkommer klassen som helhed. Således har rollerne som hhv. "sælger" af arbejdskraft og "indkøber" af forbrugsmidler i arbejderfamilier som regel været udskilt på to personer - nemlig husfaderen og husmoderen, og med skiftende held og nødvendighed: kvinden i dobbeltrollen som "sælger" og "køber" - udearbejdende og hjemmearbejdende. Desuden er mønsteret gerne, at det er bestemte grupper, der får fast arbejde - ofte hele voksenlivet igennem - mens andre til gengæld må gå lønarbejdsløse enten en stor del eller det meste af livet, fordi de findes absolut ubrugelige selv på langt sigt (p.gr.a. fysiske, psykiske el. "sociale" handicaps). Eller fordi de findes, relativt, midlertidigt usælgelige - afhængigt af hvordan akkumulationsbarometeret står. Ligeledes vil kapitalisten som regel i købet (ansættelse og betaling) af den enkelte arbejders arbejdsevne og ved selve salget af konsummidler

1) Den "anden halvdel" af kapitalforholdet vil analogt udgøres af relationer mellem kapitalister indbyrdes: (1) køb/salg af produktionsmidler (alle arter arbejdsmidler); (2) køb/salg af cirkulationsmidler (penge: profitdeling, rente m.v.); (3) "fælles" sikring af kapitalejendom ved tab, ødelæggelse m.v. (via forsikringssystemer og lign.) - dvs. som produktiv kapitalist, respektive sikringen af kapitalisten som person - dvs. som konsument (individuel revenuforbruger).

være repræsenteret via "betroede" funktionærer. Når der altså her og nedenfor tales om "arbejderroller", har det derfor umiddelbart intet at gøre med de "individ-roller" eller "rolle-individer", som sociologien har gjort til sin videnskab at finde hoved og hale i. Her tales derimod om klassespecifikke roller, altså roller knyttet til lønarbejderklassen i dens reproduktion som helhed. Den "arbejder", vi ind imellem taler om, er derfor en ideal, tænkt totalarbejder eller "gennemsnitsarbejder", der bærer klassens rolle-karakteristika i sig. (Tilsvarende med "kapitalisten"). Og - selv om det altid kun vil være enkelte arbejdere, der bærer f.eks. "arbejdsløshedsbyrden", vil den samtidig ligge også i de enkelte etablerede arbejdsforhold som en latent, mulig rolle, der vil gøre sin virkning gældende - hvor den enkelte arbejder eller virksomhed ikke "makker ret". Således er det nu som før, og således står arbejderen som en løn- og kapitalafhængig proletar, dvs. uden adgang til produktions- og reproduktionsmidlerne, undtagen gennem kapitalejernes betingelser.

Bag den ovenfor skitserede tredelte opsplitning af rollerne ligger imidlertid en endnu mere fundamental rolleopsplitning. Her specielt udspringende af, at kapitalforholdet som et vareforhold må betragtes som et socialt sammensat bytteværdi- og brugs-værdiforhold. Eller blot: umiddelbare bytteforhold og brugsforhold.

For at anskueliggøre forholdene omkring arbejdskraftens reproduktionsprocesser kan vi betragte sagen, som den tager sig ud fra arbejderens synsvinkel (og set "udefra": også fra kapitalistens). Her helt i analogi med - og som moment i - kapitalens umiddelbare reproduktions- eller akkumulationsproces, som det tager sig ud under kapitalens formforvandlinger, jvf. Marx (V står for vare, P for penge, Ak for arbejdskraft, Pm for produktionsmidler og Pr for produktionsproces):

$$P - V \sqrt{\frac{P_m}{A_k}} \cdot Pr_1 \cdot V' - P' // P' - V \sqrt{\frac{P_m + \Delta P_m}{A_k + \Delta A_k}} \cdot Pr_2 \dots V'' - P'' // P'' \text{ osv.}$$

Dvs. penge omsættes i købet til varerne produktionsmidler og arbejdskraft, der via produktionen udspyr den merværdibærende vare. I salget byttes denne mod en øget pengesum ($P' = P + \Delta P$). Og efter at have været gennem vare- og pengemarkedets forviklinger akkumuleres det påny til ekstra produktionsmidler og arbejdskraft (samt

til kapitaluproduktiv individuel og fælles revenueforbrug). For på stadigt øget niveau at foretage den samme turnus. Mirakuløst! Og fra lønarbejderens side tager sagen sig således ud (idet V_P er indkøbte forbrugsmidler, og A_P og F_P er hhv. lønarbejds- og forbrugsprocessen):

$$V_{Ak}^{-(P_1)} \dots A_P \dots P_1 // P_1 - V_F \dots F_P \dots V_{Ak}' // V_{Ak+\Delta Ak}^{-(P_2)} \dots A_P \dots P_2$$

Vort "(P)" angiver, at arbejderen først indgår i en kontrakt om at give varekredit til kapitalisten mod at modtage efterbetaling for "sit arbejde" med visse mellemrum. Der sker således en fordobling af selve cirkulations- eller bytteaktens køb af arbejdskraft. Også for varen arbejdskraft sker der en forøgelse. Men her sker forøgelsen kvalitativt og kvantitativt gennem forbrugsprocessen, incl. den kvalificerende uddannelse m.v. Dvs. gennem en kvantitativ og kvalitativ forøgelse af lønarbejderstyrken. Det er nu engang lønarbejdernes måde at være selvstændigt produktiv på, hvilket samtidig er med til at give kapitalen adgangskort til at opretholde en reservearbejdsstyrke i skiftende omfang. Og uanset forbrugsmængdens størrelse vender arbejderne til stadighed tilbage til den samme grundtransaktion: $V_{Ak}^{-(P)}$ - og hvad denne indebærer.

Det væsentlige her er imidlertid: Selve bytteakten og dens form, bytteaftalen, optræder som adskilt fra selve den brugsakt - og den form: brugsaftalen i den konkrete arbejdsproces - den giver anledning til. Tidsmæssigt, rummæssigt - og endog oftest personmæssigt. Det betyder igen, at bytterollerne (el. cirkulationsrollerne) tilsyneladende optræder uafhængigt af og adskilt fra selve brugsrollerne.

Hidtil har vi kun beskæftiget os med bestemte bytterelationer (sælger over for køber og vice versa). Og ser vi nøjere til, er det afgørende her ikke, at man står som besidder af bestemte "egenskaber". Dvs. i arbejdsforholdet f.eks. arbejdskraftsbesiddelse over for pengebesiddelse overhovedet - eller for den sags skyld: umiddelbar ikke-besiddelse over for besiddelse af produktionsmidler. Derimod: at man står som besiddere af privatejendom, dvs. forholder sig til egen og hinandens besiddelse som til privateje, hvor udveksling kun finder sted gennem bytning af ækvivalenter. Men arbejderen har her kun betydning for kapitalisten for så vidt

et bestemt arbejde - via arbejdsproduktet - er hans kilde til profit. Altså forudsat arbejderen kan levere et bestemt stykke arbejde over en vis tid - inklusive den merarbejdstid, der skal til for at reproducere ikke blot kapitalisten i et familiemæssigt, individuelt forbrug - men som kapitalist. Og her er kravet en stadig forøgelse af kapitalejendommen, dvs. akkumulation af rigdom som privat ejendom. For arbejderen har kapitalisten omvendt kun betydning her, for så vidt han repræsenterer en løn, der stadig kan sikre den familiemæssige reproduktion - som lønarbejderfamilie, dvs. som en "familie" omkring reproduktion af nuværende, tidligere og kommende lønarbejdere.

Efter sit indhold er arbejdskraftens ækvivalent - arbejdslønnen - altså bestemt ud fra dens samfundsmæssige reproduktionsomkostninger. Efter sin "form", dvs. som en indre, personlig egenskab ved arbejderen, kan den kun komme til udtryk gennem noget ydre: ved ydelsen selv, dvs. det arbejde af en bestemt gennemsnitskvalitet, som arbejderen leverer over en vis arbejdstid. Derfor optræder lønformen også som en betaling for arbejdet, gennem en bestemt periode (tidløn) eller pr. leveret styk (stykløn, akkordløn). Dvs. "arbejde" udskilles som en reproduktionsomkostning, hvor arbejderen får betaling svarende til hele sin arbejdstid. Og ikke svarende til den nødvendige arbejdstid, der fordres for at reproducere arbejdskraften på et vist historisk bestemt niveau.

Men det konkrete arbejde som sådan er en proces, der udspiller sig mellem arbejderen og arbejdsmidlerne, og mellem arbejderne indbyrdes i samarbejdet, hvilket indebærer, at man indgår i bestemte brugsrelationer - indbyrdes og i forhold til produktionsmidlerne. Også den kapitalistiske arbejdsproces vil indebære bestemte brugsrelationer, hvor kapitalister - evt. via særligt udvalgte repræsentanter - og arbejderne vil indgå i forskelligartede samarbejdsformer. Men de indgår her som umiddelbare besiddere af bestemte produktionsbetingelser, nemlig hhv. arbejdskraft og produktionsmidler. Og arbejderne må (som sælger, qua ejer) overdrage sin besiddelse til kapitalrepræsentantens rådighed, mens på sin side "arbejdsgiveren" må overlade sin besiddelse (som nådig "giver", qua ejer) i arbejderne hænder. I selve værket bliver det arbejdsgiverens opgave at tilegne og "tiltage" sig arbejdsprocessen som helhed - via dens resultat og via ledelse og fordeling

af arbejdet. Kapitalejendom er derfor: rådhed ("kommando") over andres arbejde - både det levende arbejde og det ophobede, "døde" arbejde. Men dette grundforhold kan visselig antage mange og forskelligartede former i det konkrete samarbejde.

Såvidt det kapitalistiske arbejdsforhold som et umiddelbart produktionsforhold. Som det skulle fremgå, lader indholdet i dette sig ikke forklare ud fra de umiddelbare bytteforhold eller brugsrelationerne i sig selv. Men alene gennem at forstå dem samlet, dvs. som en sammensat enhed i en reel og stadig tilegnelsesproces af de naturlige og samfundsmæssige "værdier", incl. arbejdsevnen. De ovenfor skitserede ejendoms- og besiddelsesskift udtrykker således bestemte samfundsmæssige tilegnelsesrelationer, der først tager form via markedets og pengenes formidlinger og tilslørende forviklinger.

Også det kapitalistiske konsumentforhold er karakteriseret ved enspecifik sammensætning af bytte- og brugsroller i forbindelse med konsumvarernes cirkulations- og forbrugsproces. Her interesserer det os ikke umiddelbart, hvorledes pengemidler til konsum er blevet fordelt mellem arbejderne (og ikke-arbejderne) indbyrdes i forbrugerenhederne, familie og lign. Ejheller hvorledes handelskapitalisten er blevet varebesidder. I modsætning til i arbejdsforholdet sker her som regel ejerskiftet i forbindelse med selve besidderskiftet af varen, dvs. udveksling af brugs-effekten gennem enkelt køb-salg. Dog modificeret ved f.eks. køb-salg af personlige tjenesteydelser og bolig tjenesten. Ikke desto mindre ligger det som en indbygget, social forudsætning, at varen er af en vis "normalkvalitet" set i forhold til sin "normalpris", en bytte-konventionel forudsætning, der udvikles i tilknytning til relationerne mellem privatejere. Men byttet optræder også her formelt som helt uafhængig af forbrugsprocessen. I det individuelle konsum - og via det reproduktive eller konsumptive arbejde i hjemmet m.v. - må arbejderen imidlertid til stadighed kunne tilegne sig sin arbejdskraft - og andre kræfter og evner - på ny. Der indgår imidlertid også opgaver som opdragelse, uddannelse, personlig transport m.v. Herigennem sker der samtidig en stadig opdeling og fordeling af opgaver inden for arbejderklassen, evt. formidlet af og styret af staten på samfundsmæssigt plan. Samtidig sker der en fordeling af totallønnen mellem de enkelte klassemed-

lemmer. Umiddelbart sker dette naturligvis i hjemmene, hvor man indgår i en familiær fordeling af konsumet. Og umiddelbart optræder det her som rene brugsrelationer, bl.a. i tilknytning til det hjemlige arbejde. Imidlertid vil selve afhængigheden af pengelønnen også her betyde et helt specifikt afhængighedsforhold af den, der henter pengene hjem, og dvs. i overvejende grad husfaderen. Således gennemsyres altså også selve forbrugsprocessen af pengebesiddelsens særlige begunstigelser - og byrder.

Betragter vi her klassens forbrugsproces i sin helhed, kommer lønarbejderne i realiteten selv til at fungere som "arbejdsgivere", dels gennem særlige arbejderfunktionærer i tilknytning til de forsikringskasser m.m., der oprettes i kølvandet af arbejderorganiseringen, men også gennem statsmagts og statsarbejdernes mellemkomst, der historisk har udviklet sig fra ren subvention til egentlig intervention, dvs. fra en trangs- og tvangsmæssig understøttelsesforanstaltning til tvangsmæssig forvaltning af arbejderklassens midler, forklædt som den fælles skatteborgers midler. Og samtidig midler til at tage brodden ud af arbejderne egne organisationer. Dvs. denne arbejderklassens indbyrdes arbejdsdeling bliver gjort til den kapitalistiske statsmagts arbejdsdeling. Hvad der var midler i klassens kamp - bliver her gjort til midler mod klassen selv. Hvad der var midler til klassens indre organisering, bliver midler til klassens desorganisering og desorientering. Båret frem af klassekampens apologeter - forkæmperne for den borgerlige retsfiktion om lighed, frihed og gensidighed - mellem de egennyttige bytteparter - gennem retsinstitutionalisering af klasseforholdets ulighed, ufrihed og umyndiggørelse. Af støttepillen for den private råderet over produktionsmidlerne - og statens råderet til konsummidlerne. Kort sagt: socialdemokratierne. Her Royal Majesty's and His Capital Property's loyal - and legal! - opposition.

Dette hører imidlertid specifikt statsanalysen til - men som det skulle fremgå, bliver konsumforholdet i sin helhed en ikke mindre sammensat affære end det kapitalistiske arbejdsforhold. Klasseforholdet vil efter sagens natur optræde som udvisket i forbruget, bortset fra de rent "kvantitative" forskelle i "konsumevnen", dvs. i forbrugsindkomsternes bytteværdimængder. Og selv om den enkelte familie over tid kan finde en målestok i "real-

familielønnen", dvs. brugsværdimængden pr. familiemedlem, så bliver selv denne indholdsmæssigt at betragte historisk - og i en social "målestok": de nære og de mere fjerne "naboer". Dette - samtidig med at lønnen i sin bornerte, kapitalistiske form stadig helt er knyttet til netop lønarbejdet. Dvs. dens målestok bliver afhængig af arbejdsarten og arbejdstiden, der således bliver det umiddelbare "sammenligningsgrundlag" for såvel arbejdere som kapitalister. Med alt hvad dette indebærer - incl. for arbejderen, der er udelukket fra lønarbejdet.

Hvad angår socialforholdet er der her arbejdet med en sondring mellem rollen som "arbejdsledig", men relativt arbejdsdygtige, over for på den anden side den "absolut" uarbejdsdygtige på grund af sygdom, alderdom, handicaps m.v., en sondring, der imidlertid går på en status i relation til lønarbejdet - og ikke f.eks. hjemmearbejdet el. lign. Også her er der altså tale om en sondring mellem hhv. en (potentiell) bytterolle - knyttet til lønarbejdet - over for en potentiell ikke-bytterolle, og dermed aktuelt alene en isoleret brugsrolle, dvs. som sat mere permanent uden for kapitalismens arbejdskraftsreproduktion. Og en sondring, der naturligvis vil være bestemt af de gældende sociale normer i kapitalforholdets kølvand. Her specielt normer for lønarbejdernes "kondition" - hvilket netop ikke blot kan betragtes som noget naturgivet. Eller for den sags skyld: noget, der bliver givet ved statsligt dekret.

Disse bemærkninger blot som en introduktion til problemstillingen og analyseskemaet, der er opstillet på de følgende sider. Den påstand, skematikken endvidere bygger på, er: at til hver af disse bytte- og brugsmæssigt sammensatte grundroller for arbejderklassen (modsvarende "rækkerne" i skemaet), knytter der sig helt modsvarende sammensatte og opsplittede strukturer på hver af de følgende områder (der modsvarer "kolonnerne" i skemaet)...

a) Forskelligartede roller hos den umiddelbare klasse modpart, dvs. kapitalistklassen via dens forskelligt iklædte repræsentanter (jfr. iøvrigt bemærkninger ovenfor).

b) Forskelligartede aftaleformer, dvs. der sondres grundlæggende mellem bytteaftaler (dvs. aftaler omkring udveksling mellem privatejere) og brugsaftaler (dvs. mellem de konkret-individuelle besiddere af forskellige produktions- og reproduktionsevner - og disses midler). I en række tilfælde vil krav til konkrete ar-

bejdsbetingelser naturligvis optræde eksplicit i forbindelse med løn- og arbejdstidsaftaler - og under alle omstændigheder vil der her, som i forbindelse med andre bytteaftalers etablering, ligge en række implicitte brugsmæssige forudsætninger til stede. Retligt sikret eller ej. Tilsammen danner de to aftaleformer derfor specifikke obligationsformer, dvs. former for indbyrdes forpligtelser.

c) Forskelligartede organisationsformer mellem aftaleparterne, og her tænkes specielt på de selvstændige modstillede former i arbejdsforholdet (fagforeninger ctr. arbejdsgiverforeninger) i konsumentforholdet (div. indkøbsforeninger ctr. salgsorganisationer) og i resocialiseringsforholdet (forsikringskasser m.v.), men også "brugsorganiseringen", der vil udskilles i relativ uafhængighed heraf, f.eks. på den enkelte, konkrete virksomhed (klubber og samarbejdsorganer og branchesikkerhedsråd og arbejdsråd m.v. på landsplan). Eller i konsumet via forældreforeninger, pensionistforeninger m.v. Hertil kommer de særorganiseringsformer, hvor der - ved aftale eller lov - træder en "tredje" eller "ydre" part ind i forholdet, som mægler, ombudsmænd, opmænd, dommere og lign. Disse kan specifikt kaldes institutionaliseringsformer.

d) Forskelligartede klasse-mæssige reguleringsformer (konflikt-former). Her er grundlæggende skelnet mellem "indre" reguleringsformer, der f.eks. kan optræde ved sanktioner over for strejkebrydere og andre normbrydere eller ved foreningslove, grænseudvalg m.v., samt "ydre" reguleringsformer. Arbejdsforholdets grundkonfliktformer er velkendte - strejke ctr. lock-out, blokade ctr. boykot af f.eks. organiseret arbejdskraft, her almindeligvis forbundet med lønkrav. Men i de enkelte konkrete tilfælde er stadig fyring og arbejdsvægning/arbejdspladsskift grundformen. Og arbejdsvægningen - individuelt eller kollektivt - er ofte grundet i de konkrete arbejdsbetingelser, der udvikler sig på en eller flere virksomheder. Den opstår derfor oftest spontant, uvarslet som såkaldt "vild" eller "ulovlig" strejke. Dette har dannet baggrund for sondringen her mellem bytteværdi- og brugsværdikonflikter, uagtet at brugskonflikter også må optræde som kommende i konflikt med løn- og arbejdstid. Endvidere drejes konflikter ofte direkte over i krav eller tilbud om "lønkompensation", bedre tarif. Men det kan naturligvis vise sig, at også elendighed kan købes og sæl-

De klassespecifikke roller, hvori lønarbejderne indgår i relation til kapitalistklassen, samt de kontrakt- og aftaleformer, organisations- og institutionsformer, klassekamps- og klassereguleringsformer samt statslige reguleringsformer, der kan knyttes hertil:

Arbejderen som "samfundsborger"	Arbejderens konstituerende roller	Arbejderens umiddelbare rollemodpart	Aftaleformer el. kontraktformer	Organisations- & institutionsformer	Klassereguleringsformer	Statslige reguleringsformer
1. Arbejdskraftens umiddelbart <u>produktive</u> cirkulation & forbrug	A. <u>sælger af arbejdskraft</u> (- qua ejer)	"produktive kapitalist": - som <u>køber af arbejdskraft</u> (- qua penbesidder)	Aftaler om løn og arbejdstid (v. resp. arbejdsarter) Erstatnings- & bodsaftaler ved aftalebrud Forhandlingsaftaler	Fagforeninger ctr. arbejdsgiverforeninger (som sælger og købersammenslutninger) Særinstituti- oner: Fællesudvalg, fagl. voldgift, arbejdsret m.v.	"Indre": Medlems- & konflikt- & repræsentationsregler m.v. "Ydre": Krav omk. løn & arbejdstid. Arbejdskampe Almene krav - f.eks. i forbindelse til lovgivning	Almæn kontraktret (omkring arbejdsmarkedets partsforhold) Love for arbejdsretlige institutioner (forligs- og voldgiftsregler) Lønftaleindgreb ("indkomstpolitik") Ordensmagten
	B. umiddelbar besidder <u>af arb.kraft</u> (og formidlet besiddelse af arbejdsmidler) - som <u>arbejder</u>	- som umiddelbar besidder <u>af prod.midler</u> (og formidlet besiddelse af arbejdsproces) - som <u>arbejdsleder</u>	(Sam) arbejdsaftaler omk. arbejdets udførelse, tilrettelæggelse m.v. Almene reguleringsaftaler (a la Hovedaftalen)	(Sam) arbejdsorganer omk. tillids-, og sikkerhedsrepræsentation m.v. Branche- & landsfællesudvalg (a la Arbejdsråd)	"Indre": Normer i og omk. arbejdet og dets ledelse "Ydre": Krav omk. arbejds- vilkår og -kvaliteter.	Almen person- og "tjeneste"-ret (incl. omk. strafansvar & arb.vægringer) Love omk. arb.-miljø, -tilsyn, -ulykkesforsikring m.v.

"ARBEJDS-
FORHOLDET"

Arbejderen som "samfundsborger"	Arbejderens konstituerende roller	Arbejderens umiddelbare rollemodpart	Aftaleformer el. kontraktformer	Organisations- & institutionsformer	Klassereguleringsformer	Statslige reguleringsformer
"ARBEJDSFORHOLDET"		- andre arbejdere overhovedet.			Arbejdsnælgelser, besættelse. Almene krav - f.eks. t. staten.	Ordensmagten (fx. tvangs lukning el. fjernelse)
2. Arbejdskraftens (konsumptive) reproduktive cirkulation og forbrug	C. Køber af livsmidler (- qua pengebesidder)	"Handelskaptalisten" - som sælger af konsummidler. (- qua ejer af levnedsmidler, boliger & rådighed over opsparing/bankkapital)	Konsumvarehandelsaftaler (incl. afbetalings- og huslejekontrakter) Erstatningsaftaler (excl. implicit) Leveranceaftaler m.v.	Fællesindkøbs- & produktionsforeninger ctr. handelskartel & -monopol. Særl. forbrugerorganisationer ctr. sælgerorg. (fx. lejere ctr. husejere) Ankeinstanser mv.	"Indre": Medlemsnormer & bidrag (andelsregler & repræsentationsregler) "Ydre": Krav omk. pris- og handelsvilkår. Vareboycot m.v. Almene krav til lovgv. m.v.	Alm. (detail)- handelsret & næringsret. Selskabsret. Love omk. pris- og monopoliseringsforhold. (Fx. Monopoltilsyn). Ankenavn, ombudsmand m.v. Ordensmagtsindgreb.
"KONSUMENTFORHOLDET"	D. Forbrugere og individuelt reproduktiv arbejder i forbrugerenheden (- qua formidlet besiddelse af individuelle konsummidler)	- som umiddelbar besidder af konsummidl. (som vare) - andre forbrugere i familie, forening & fælles, offentlige goder.	Forbruger- & forsørgeraftaler (individuelt-familiemæssigt & kollektivt) Institutionelle særftaler (omk. anvendelsen af private & fælles "konsumgoder").	Familier, klubber, foreninger mv. omk. individuelt forbrug & (ud)dannelse. Alm. forbrugerorganisationer, råds- og nævnsrepræsentationer.	"Indre": Fælles familie- og sociale statusnormer (omk. "hjemme"forbrug & arbejde). "Ydre": Krav omk. varekvalitet & kvantitet. Boligbesættelser mv. Alm. krav	Alm. forsorsret og kvalitetsnormer. Love omk. børne og familieforsorg, kultur, uddannelse, naturfredning mv. Love omk. statslig forvaltn. af off. goder. Ordensmagtsindgreb.

Arbejderen som "samfundsborger"	Arbejderens konstituerende roller	Arbejderens umiddelbare rollemodpart	Aftaleformer el. kontraktformer	Organisations- & institutionsformer	Klassereguleringsformer	Statslige reguleringsformer
3. Arbejdskraften uden for den umiddelbart produktive eller konsumptive cirkulation og forbrug. "SOCIAL-FORHOLDET"	E. <u>Arbejdsledig</u> , dvs. umiddelbart <u>ikke-sælger</u> af arb.evne <u>ikke-køber</u> af konsummidl., men <u>ejer</u> af arbejdskraft.	" <u>Totalkapitalisten</u> " - umiddelbar <u>ikke-køber</u> af arb.evne <u>ikke-sælger</u> men <u>ejer</u> af prod.midler og konsummidler.	Opsparings- & forsikringsaftaler (løn- arb. forhold opløst). Fordelingsaftaler via arbejderklasse el. stat, evt. som arbejdsgivende.	(Arbejder)-indsamlinger el. arb.løshedskasser. Arbejdsformidling el. off. bidrag, evt. tvangsarbejde via staten. Ankeinstanser.	"Indre": Normer omk. arb.løshedsstøtte, kontrol og repræsentation. "Ydre": Krav omk. arbejdsfordeling, bistand mv. Fabriksbesættelse o.l. Almene krav.	Alm. aftale-, forenings- og forsørgsret. Love omk. lediggang (arb.-anvisning og off. arbejde) og socialhjælp (særlig hjælp). Ordensmagtsindgreb.
	F. <u>Arbejdsdygtig</u> , dvs. som under E. men ikke-besidder af (tilstrækkelig) arb.evne - som syg, alderssvækket, og lign.	- som under E, men til lige: andre familie- og socialmedlemmer og medhjælpere.	Byrdefordelingsaftaler (i hjem el. privat/off. institution) Forsikringsaftaler.	Familie, foreninger, forsikringer mv. (syge-, invalide-, alderspensioner mv.) Pleje- og revalideringsinstitutioner	"Indre": Normer for byrdefordeling, behandling, og repræsentation. "Ydre": Krav til kapital/stat om understøttelser mv.	Alm. Familie- og socialforsørgsret. Love omk. forsorgen og dens forvaltning. Forsikringslovgivning mv.

ges for dyrt. - Generelt gælder dette område således kravenes særlige retning og artikuleringsform på de forskellige planer.

e) Forskelligartede statslige reguleringsformer, hvor der i forbindelse med reguleringen af de umiddelbare bytteforhold og brugsforhold endvidere sondres mellem dels almene retsregler, særlige lovgivnings- (og administrations-)områder samt direkte ordensmagtsindgreb. Det er klart, at de sondringer, der er gjort på dette felt, ligesom på de øvrige relaterer sig til et udviklet kapitalistisk samfund. Det ville således være utænkeligt med en sontring mellem regulering af arbejdsansættelsesforholdet adskilt fra selve konsumentforholdet, hvor arbejderen indgår i selve "husholdningen", og dens dobbeltkarakter i den kapitalistiske vareproduktion bliver selve adskillelsen i de ovennævnte rolletyper ikke blot en arbitrær sontring, - men en nødvendig udsontring, der har sit reale gennemslag samfundsmæssigt, hvor den viser sig forskelligt på forskellige fremtrædelsesplaner.

Endelig skulle denne skematik kunne virke som et springbræt for en sammenhængende forståelse af de følgende afsnit, hvor jeg dels behandler udviklingen i forskellige af arbejderklassens organisationsformer i deres tidlige stadier (og dermed i deres enkleste former), dels den sideløbende udvikling i arbejdskonflikterne. Og forhåbentligt kan skematikken også blive et springbræt til mere indgående analyser af klasseforholdenes former - set i relation til disse umiddelbare konfrontationsfelter. At kapitalernes konfrontation gennem kapitalakkumulationens konkurrencemønstre selv ligger som en grundlæggende betingelse skulle helst ikke betyde, at analysen mister blikket - incl. overblikket - for klassekampens forskellige former.

2. Udviklingen i arbejderne og arbejdskøbernes organisering og kampformer - perioden 1870-1914

2.1. Fagforeningsdannelsen og kooperationen

Som omtalt foran er arbejderne selvstændige organisering afgørende afhængig af i hvilket omfang de allerede er blevet organiseret i produktionen. Virkelighedens "desorganiserede" arbejder er den arbejdsløse arbejder, hvilket ikke behøver at betyde, at han subjektivt skulle være mindre organisationslysten - eller

produktionsdygtig - end andre arbejdere. Men ligesom det først er via produktionen og merarbejdet, at udbytningen af arbejderen kan komme i stand, er det også via denne umiddelbare konfrontation med kapitalens akkumulationstvang, at arbejderen kan bryde ind i dens mekanismer, herunder bl.a. ved på kollektiv basis at bryde midlertidigt ud af lønarbejdsforholdet - og underkastelsens "automatik" - gennem strejken. Men med i billedet hører naturligvis, at ud over de socio-økonomiske betingelser må der i det hele taget være de politiske og real-retlige betingelser til stede for en selvstændig organisering over for arbejdsgiverne. Og det formal-retlige grundlag er ikke her det afgørende - således som det ofte bliver udlagt.¹⁾ Hverken foreningsretten i 1849-grundloven (hvis § 89 nemlig forudsætter "lovlige" formål, hvilket formelt skulle udelukke arbejderkoalitioner, iflg. en forordning fra år 1800) eller Næringslovens opløsning af håndværkerlavene i 1857 (for svendene fortsat som statsligt konfirmerede - og kompromitterede - sygekasser) bliver imidlertid afgørende for, at "isen brydes".

Det afgørende bliver derimod arbejderens eget brud med de traditionelle, mere eller mindre individuelt betonedede organisationsmønstre via samlingen omkring fagforeningen og dens strejkekasse og efterhånden også omkring et særligt udskilt parti.

Fagforeningerne er imidlertid ikke de eneste organisationsformer, arbejderne har at ty til, også når vi bortser fra syge- og arbejdsløshedskasse m.v., som dengang netop traditionelt var knyttet til fagene. Netop i tiårene forud for 70'ernes fagforeningsdannelser skød en række forskellige organisationsformer frem i forbindelse med det politiske røre og dyrtiden i 50'erne og 60'erne. En af de mere permanente organisationsformer var indkøbsforeninger eller forbrugsforeningen, hvortil man også kan regne boligforeningerne på denne tid, brændselsforeninger m.v. Ligesom de egentlige husholdningsforeninger blev de efterhånden drevet efter Rochdale-princippet: at det ikke var indskud, men indkøbet, der bestemte andelen i "overskuddet", samt efter princippet om kontant betaling. At det sidste måtte være tilfældet blev vel be-

1) For en typisk formal-retlig udlægning, se f.eks. Adlercreutz, der tillægger de nævnte love en banebrydende betydning for arbejder-"frihederne" i dansk sammenhæng.

grundet moralsk, men havde nok sin primære årsag i de tidlige forretningers lidenhed. Og i byerne blev det svært i længden at konkurrere med datidens store købmænd og deres kreditter. For de mindre godt betalte arbejdere var mulighederne for fordele ved fællesindkøb vel begrænsede, og det forudsatte i reglen nogle vel-dædige indskydere. I sidste instans blev spørgsmålet primært, om behovet var til stede - dvs. når det daglige brød blev for dyrt i forhold til lønnen, dvs. når forbrugerpriserne røg relativt i vejret.¹⁾ Efter den første store opblussen af indkøbsforeninger i slutningen af 60'erne, opløstes dog størstedelen af bybrugsforeningerne, der således kom i en del miskredit blandt arbejderne.

En tredje organisationsform blev produktionsforeningen, eller kooperativet, der inden for håndværkerrækker har lange historiske rødder. Og de har ofte måttet fungere som et skærmbrot over for den frembrydende industri i forsøget på at unddrage sig arbejdsløshedens og dermed proletarens skæbne. Ikke alle steder har de fået samme velvillige behandling som i forbindelse med 1848-revolutionens franske produktionsforeninger - under hr. minister-utopisk-socialist Louis Blancs og Napoleon III's bevågenhed samt sloganet "retten til arbejde". I realiteten var disse dårligt kamouflerede tvangsarbejdsanstalter for de fattige arbejdsløse - ligesom i dag de offentlige "friluftsforsanstaltninger". Også fattiggårdene herhjemme satte ofte en ære i at fungere som kommunale kooperativer. Således var det almindeligt i 1820'erne og 30'erne, at man lod de folk, der var hensat til hjemmearbejde på kolde og mørke hummere, få mulighed for at tage deres arbejde med på fattiggården, hvor der var lys og varme - hvis ikke fattiggårdens bestyrer eller lign. selv lagde materiale til.²⁾

Inden for arbejderbevægelsen herhjemme har produktionsforeningen især fået sin ideologiske ballast hidført fra den tyske, Lassalleanske, påvirkning - der lå i forlængelse af Blanc's ideer

1) Ang. brugsforeninger, jvf. Dollerup og Dybdahl. Vi behandler her kun bybrugsforeninger, bl.a. fordi den opblomstring, der opstod på landet i tilknytning til andelsbevægelsen under depressionen, var styret af andre forhold: nemlig prisfaldet, der betød mindre "afkast" for landbrugerne. Endelig var der ikke på landet nær samme konkurrence fra en velsitueret købmandsstand.

2) Nielsen, ss. 128-29.

om statskooperativer. Siden de første numre af "Socialisten" udkom, har der vist sig en stadig indflydelse på den danske bevægelses idégrundlag, omend tiltroen til statsmagten hurtigt fik et grundskud, da førerne blev fængslet, og "Internationale" i 1873 blev forbudt. Kooperativet har aldrig herhjemme nået de store højder - men har hele tiden haft en jævnlig rolle som supplement til andre organisationsformer netop i forbindelse med arbejdsløshed. Endvidere har det været stærkt knyttet til kravet om det daglige brød, hvilket bl.a. fremgår af at 59 eksisterende kooperativer i 1914 var de 43 bagerier, der hovedsageligt var skudt op i 80'erne og 90'erne. Efter århundredskiftet blev dette kombineret med allehånde forskellige former for aktiviteter (fra livsfor sikring til biografer - jvf. bilagstabel II). Først i 20'erne fandt en ny opblussen sted - og i 1922 blev de to grene (produktions- og brugsforeninger) sluttet sammen i Det kooperative Fællesforbund.¹⁾

Herudover eksisterer der naturligvis en række andre organisationsformer, bl.a. af mere kulturel og politisk art. Disse to er her specielt fremdraget for at kunne anstille sammenligninger med fagorganiseringen.

Det præg af "cirkulationsbevidsthed" og "småborgerlighed" (således hævdelser af den private ejendomsret over for eget arbejde), der har ligget i brugsforeningsbevægelsen og produktionsforeningerne, er her allerede blevet fremdraget, ligesom deres fundamentale knyttethed til køberollen og til rollen som arbejdsløs. Som køberorganisering forudsætter brugsforeningen naturligvis, at der er noget at købe med, at der på forhånd er solgt. Den kan derfor heller ikke for arbejderens stå alene. Men derfor repræsenterer den dog en "kampform" - nemlig over for den enkeltstående købmandskapital, noget enhver købmand i dag vil kunne tale med om. Men at der herved ikke ændres noget fundamentalt i arbejderens situation kan enhver arbejder givet snakke med om. Den repræsenterer her handelskapitalens effektivisering, via storkøb og via kontantbeløbet, over for en individualiseret "fælleskøber".

Produktionsforeningen repræsenterer arbejderens som sin egen producent (og klassemæssigt som oftest også egen konsument), og i

1) Jvf. hertil bl.a. Galenson, ss. 82-83 og Kooperationen - en idé, ss. 131 ff.

realiteten forudsætter den arbejdereren som "arbejdsløs", dvs. frisat i forhold til kapitalen, som uafhængig organiseret producent (hvilket også vil gælde brugsforeningsfunktionærer). Derfor kan den også opfattes som en indirekte kampform over for såvel handels- som produktionskapital. I realiteten er foreningen også her i eminent grad afhængig af kapitalen, nemlig ved at den via konkurrencen på varemarkedet må følge med på den øvrige akkumulations betingelser, ligesom den forudsætter arbejdslønnen tjent. Når det i øvrigt er svært at placere produktionsforeningen enten som forbrugs- eller arbejdsløshedsorganisering, er det altså fordi den faktisk må repræsentere begge bytteroller.

Som sælgerorganisering af arbejdskraften er også fagforeningerne i høj grad "omsætningsbevidst" og hævdere af ejendomsretten til om ikke eget arbejde, så dog af kravet på en "rimelig pris" på en arbejdsydelse. Den forudsætter i realiteten arbejderens afhængighed af alle tre bytteroller, omend også en måde at formidle disse roller på.

Ikke desto mindre er fagforeningen knyttet til fundamentalt andre betingelser end såvel brugsforening og produktionsforening. Netop fordi den må repræsentere klassen lige over for kapitalistklassen, eller arbejdsgiverdelen, er den også direkte tilknyttet kapitalakkumulationen og dens bevægelser. Og som organisering af udbyttede over for udbyttere i forbindelse med forbruget af arbejdskraft i produktionen må den tillige træde frem som direkte kamporganisation.

I det følgende skal kort forsøges anskueliggjort, hvilken betydning man kan tillægge disse indholdsmæssige forskelligheder i organisationsformerne, m.h.t. selve dannelsen og dannelsesprocessen af de tre foreningsformer. Under den forudsætning, at fagforeningsdannelsen står som organiseringen af de umiddelbare producenter, må foreningsdannelsen forventes at være knyttet til produktionens bevægelser, dvs. til kapitalakkumulationen. Som den bedste indikator på denne, der umiddelbart er til stede, er indhentet bruttofaktoringkomsten for det samlede håndværk og industri (incl. byggeri), for at kunne tage stilling til samvariationen med fagforeningsdannelsen. Når der her kun inddrages oplysninger fra København, er det fordi det kun er herfra, der eksisterer en nogenlunde fuldstændig, samlet fortegnelse over såvel tilgang som

afgang af fagforeninger, jvf. iøvrigt figur 1 herunder.

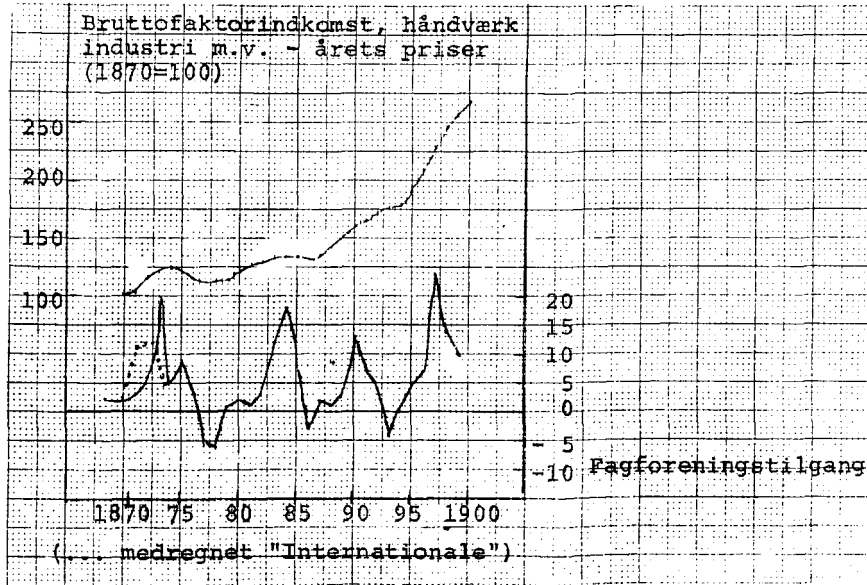
Da brugsforeningsdannelsen må forventes at være knyttet til dyrtiden i levnedsmiddelpriserne, er denne i figur 2 anført sammen med konsumpristallet.¹⁾ Fortegnelsen over tilgang og afgang af bybrugsforeninger, der er benyttet, er ligesom produktionsforeningstilgang og -afgang behæftet med stor usikkerhed, især for perioden 1876 og fremefter (jvf. her bilagstabel II). Da overvægten af bagrier gør sig gældende for produktionsforeninger, har jeg her anført bevægelserne samlet, da et fælles hovedmotiv bliver sikringen af det daglige brød - incl. levebrød.

Endvidere findes der ikke samlede opgørelser over udviklingen i arbejdsløshedstallene i denne periode, som man i givet tilfælde ville kunne sammenstille med bevægelserne i foreningsdannelsen. Men alene i betragtning af deres sammensatte karakter ville det være problematisk at forvente en nøjere sammenhæng med bevægelser i denne. Iøvrigt gælder det også for de øvrige størrelser, at man kun kan forvente sammenfald i bevægelserne i store træk. Og i forbindelse med år, hvor der er tale om meget lille antal foreningsdannelser, kan forskydninger i så høj grad være afhængig af tilfældigheder i materialet, at der ikke vil blive forsøgt draget konklusioner herudfra.

Et forhold skal her kommenteres: Til en vis grad vil det gøre sig gældende, at der er tale om et sammenfald mellem aktivitetsbevægelser og konsumprisbevægelser. Af samme grund vil det være svært ud fra alene en formel betragtning, at danne sig et indtryk af, om det har været en forstærket udpresning af merarbejde eller arbejderne "konsumbevidsthed", der gør sig gældende ved foreningsdannelser. Her skal jeg dog blot henvise til de forudgående kommentarer. Faldet i reallønnen er ofte blevet fremført som et behjertet forsøg på at forklare opkomsten af fagforeningsbevægelsen i 70'erne og dens jævnlige opblussen i perioderne her-

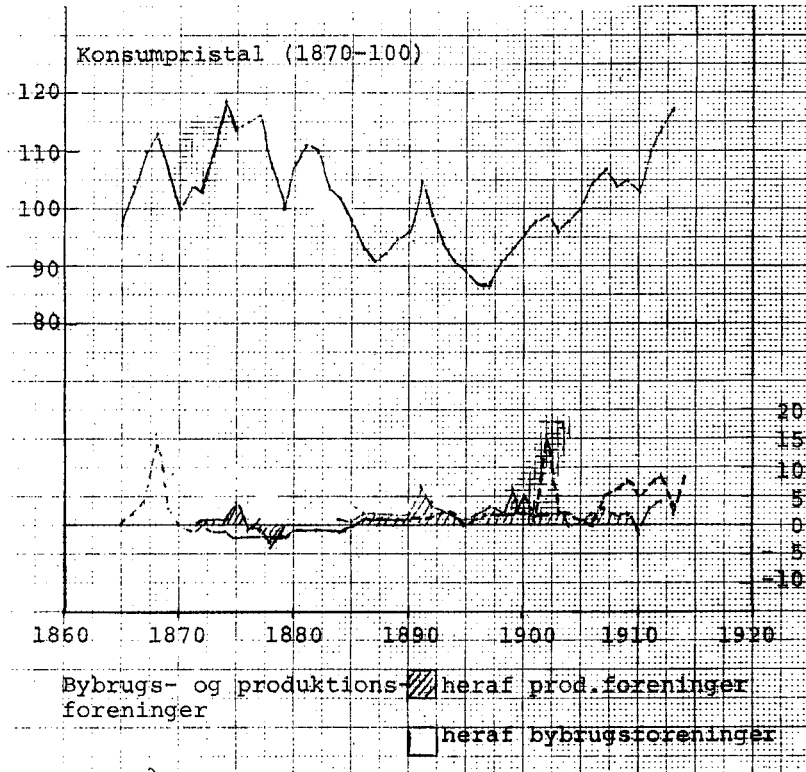
1) At der her er benyttet budgetværdien for en faglært arbejder, og ikke for arbejderne overhovedet, betyder ikke væsentligt for bevægelserne i konsumpristallet. Jvf. Pedersen, ss. 313-14.

Figur 1: Bruttofaktorindkomst i håndværk, industri m.v. samt nettilgang af fagforeninger i København i perioden 1870-1900

Kilder: Hansen II, s. 209 ff. (BFI i håndværk og industri, incl. byggeri og off. værker) samt bilag I (efter teksten kolonne B).

Figur 2: Konsumpristallet samt netto-tilgang af bybrugsforeninger og produktionsforeninger i perioden 1866-1914

Kilder: Pedersen, s. 313-14 (konsumpristal = budgetværdi for faglært arbejder på 1879-basis) samt Bilag II.

efter.¹⁾

At der kun bliver tale om halvhjertede forsøg på forklaringer belyses allerede derved, at den store efterfølgende fagforeningsdannelse som helhed falder i en periode med absolut og relativt prisfald på konsumvarer, omend der også her er svingende størrelser. Men også hvis man her ser nøjere på de udsving, som fagforeningsdannelsen udviser, er der ikke tale om noget sammenfald mellem prisbevægelser og organisationsdannelse. Således gælder det, at for år med mere end 8 tilkommende fagforeninger i 80'erne og 90'erne (1883-85, 1890, 1896-99), at konsumpristallet enten har været faldende eller ligget relativt lavt. Og tager man for 70'erne i betragtning, at det såkaldt "store fagforeningsgrundlæggelsesår" (1873) i hovedsagen består af en omdannelse af "Internationales" faglige sektioner,²⁾ bliver der i realiteten tilbage 1871-72 og 1875, som store år for fagforeningsgrundlæggelsen (jvf. her bilagstabel I.3. noter). Heraf er de to første år relative "lavpris"-år, og efter stærkt opsving i 73-74 er konsumprisen igen på vej nedad i 1875.

Ved denne rent formelle betragtning er der naturligvis ikke

1) Eksemplerne på disse "prisforklaringer" er legio, og ikke mindst inden for Socialdemokratiets fortrop. Jvf. Hansen I, s. 248 (også landbosønnernes rodløshed kan bruges, jvf. s. 245), Sociale Studier, s. 51 (Warmdahl) og s. 28. Men også den almindelige focusering på den reformistiske fagforeningspraksis og på den ideologiske indsnævretthed i sælgerrollen i forskellige marxistiske rækker (jvf. f.eks. Marquardt) uden forbindelse med de krav, der stilles til selve forbruget af arbejdskraft i produktionen, strander i reglen på løn-pris-forklaringen. - At lønnen i første omgang må repræsentere en pris på arbejdsydelsen og dermed for de enkelte arbejdere umiddelbart må forbindes med arbejdskøbernes forsøg på at presse denne i vejret - det fremgår ikke. Produktionsprocessen synes ikke at anfægte de borgerlige teorier, hvor merarbejde og merværdi er ukendte begreber, eller kun kendt som begreb. At man her forfalder til en forklaring på, hvad der må være bestemmende for fagforeningsaktiviteten (at sikre lønnen), viser blot dets (løn)systembevarende karakter. I denne teori og praksis kan "vilde strejker" netop kun være udtryk for forvildede arbejderes manglende forståelse for "værdien" (dvs. forbrugsværdien) af lønnen, og af muligheder for "levestandardforbedringer" (dvs. forbrugsforbedringer).

2) Jensen/Olsen s. 79-81 overser helt dette forhold. Se hertil Bruun i Bidrag s. 318: "Af "Internationales" 19 Sektioner var inden Udgangen af 1873 de 16 erstattet af Fagforeninger".

taget stilling til de specifikke forhold, der gjorde sig gældende omk. bevægelsen af ret så afgørende karakter, bl.a. de politiske indgreb. Og spørgsmålet om, hvad der specifikt var afgørende for de enkelte år i denne periode, angår forsåvidt ikke det væsentlige - idet der her ikke argumenteres imod, at arbejderne vil reagere kraftigt på et reallønsskald, hvor et sådant forekommer - og hvor kamphetingelserne er til veje. Men siden den formelle organisering som regel vil være et tegn på, at der foreligger en åben eller latent kampbaggrund, er det også blot her formålet at påvise, at der ikke er tale om, at arbejderne via fagforeningen vil forholde sig umiddelbart som konsument - her må han reelt optræde i alle roller, men med den produktive rolle som det bestemende element. Endelig gælder, at man i forbindelse med fagforeningsdannelsen ikke kan slutte herfra til medlemstal og medlemsaktivitet på nogen direkte måde. Ikke desto mindre kan man sige ud fra en række spredte oplysninger fra denne periode, at der i store træk er tale om sammenfaldende bevægelser (jvf. fig. 3 i det følgende). Her må man dog for 90'ernes slutning tage i betragtning, at den københavnske arbejderklasse er ved at være gennemorganiseret (fagvist), således er den store bølge i 1896-97 bl.a. betinget af, at her tager Dansk Arbejdsmandsforbund form samtidig med, at kvinderne i en række fag organiseres, hvortil en række mindre fag. Dette er et forhold, der først i de kommende årtier for alvor slår igennem i provinsen (jvf. her bilag I.3. ang. den samlede foreningstilgang til DsF i 1898-99).

Fagforeningsdannelsens første betingelse er nok, at kapitalakkumulationen inddrager arbejderne i produktionen, men ikke mindre betydningsfuldt er det, at når arbejderne kastes ud af produktionen gennem længere tid, så opløser det, om ikke nødvendigvis formelt, så reelt foreningens grundlag. At det også slår igennem formelt i denne periode kan ikke undre, idet vi ser en absolut stigning i forbindelse med en opgangsperiode, afløses jævnlgt under tilbageslaget, af et frafald i forbindelse med recessionens uddybning. M.h.t. tilbagesgangen i akkumulationen, som i almindelighed kan tages som et udtryk for øget arbejdsløshed, må man her tage i betragtning, at arbejderne ikke mindst ved tilbageslag vil søge at gøre brug af fagforeningsorganisering i et forsøg på at tvinge arbejdskøberne til at fortsætte produktionen på de givne vilkår.

Bl.a. af denne grund kan man f.eks. i 1875 trods indtrådt tilbageslag se nye foreninger stadigt skyde op. Og ser man på medlemstilgangen jvf. fig. 2., ser man, at medlemstilgangen her toppe i årene 1900-01 og 1918-19 trods stor arbejdsløshed i begge perioder.

Arbejdsgiverne på deres side vil i disse perioder bruge deres organisering til at nedbringe lønnen og tvinge evt. lønkrav og krav til arbejdsvilkår i knæ i forbindelse med de ændrede akkumulationsbetingelser (dalende profiler, øget gæld m.v.), samt forsøge via lock-outen eller alene den samlede optræden at få arbejderne til at gå med på de nye vilkår, og indtil omslaget slår igennem også for dem som krise og fallitter, må organisationen stå som et middel til at sikre sig. Disse omstændigheder, hvor modsætningerne netop træder tydeligst frem skal vi vende tilbage til i næste afsnit.

M.h.t. udviklingen i brugsforeningsbevægelsen kan der her ikke underligt iagttages en sammenhæng med udviklingen i konsumpristallet - omend sammenhængen her ikke træder frem som et jævnt aktions-reaktionsmønster, men netop kun i store træk. Hvortil kommer, at overgangen brugsforening-produktionsforening er flydende, siden begge dele som erhverv også kan være et middel mod arbejdsløsheden, jvf. her f.eks. 1890'ernes begyndelse. Derfor er der også kun baggrund for at fastslå forbindelsen mellem dens opblussen i 1860'erne og den fremblussende dyrtid i denne periode - og tilsvarende for perioden sidst i 90'erne til omk. 1902 og igen fra 1906 og fremefter.

Brugsforeningernes nærmest totale fravær i byerne (i det mindste i mere permanent form) i hele den mellemliggende periode, må givetvis primært ses som resultat af de faldende konsumpriser. Men til dette bør lægges også den miskredit, hvormed den socialistiske bevægelse omgikkes brugsforeningerne, hvor man i stedet fremhævede produktionsforeninger, omend forskellen i deres funktion for arbejderne kan synes begrænset. Men de mørke år efter krisen omk. 1900, dannede tilstrækkelig baggrund for et ideologisk omsving, udtrykt således gennem bannerføreren Borgbjergs mund i 1908: "Der har i vort parti i de sidste år været en vis trang til mere handling og energiudfoldelse ... man famler efter noget rigtigt at beskæftige sig med. Her har vi det! (nemlig brugsforeningerne/JTT). Lad os give alle dem, der for tiden er

utilfredse noget at bestille, noget at arbejde med, så skal utilfredsheden nok forsvinde, eller rettere komme ind i sit rigtige leje. Det vil have indre pædagogisk betydning ligesom at åbne nye felter for den stadigt voksende virketrang inden for arbejderklassen".¹⁾ - Den ynkværdige karakteristik af brugsforeningerne som ren og skær beskæftigelsesterapi modsvares kun af den socialdemokratiske ynkværdighed og defensivitet, og håbet om at kunne kurere sygdommen uden at stille diagnosen på det egentlige beskæftigelsesproblem og dyrtidsproblem. I realiteten står man her over for en allerede opblusset bevægelse, som man her forsøger at tage under sine vinger, omend det først var i 1913, at det endelige blå stempel blev givet til fænomenet.²⁾

2.2. Arbejdskonflikterne og deres forløb fra 1870 og fremefter

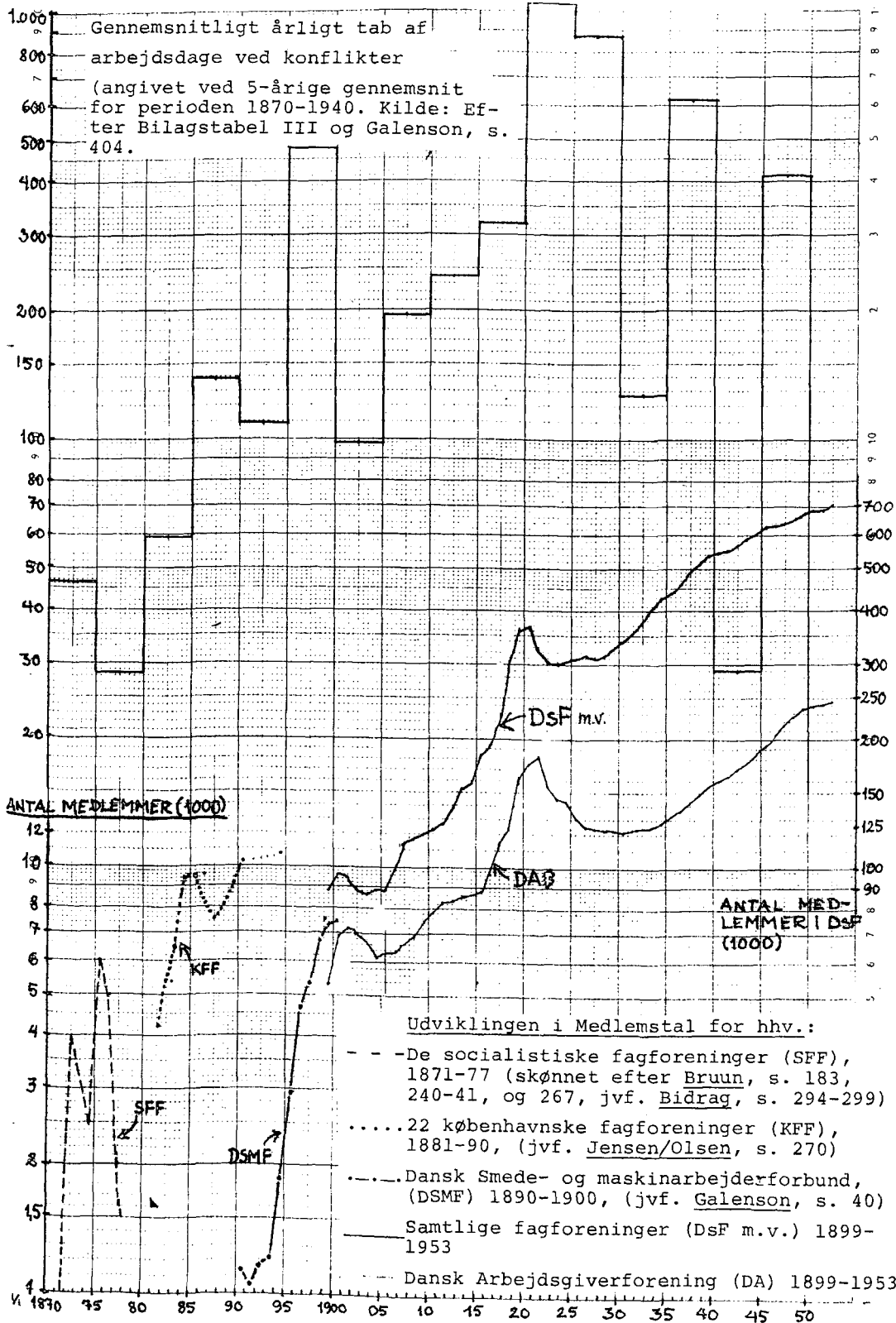
Et udtryk for klassekampen på det faglige plan finder vi her mest direkte ved antal tabte arbejdsdage som følge af konflikter. For omend klassekonflikten kan tage en række former også på det faglige plan, uden at det kommer til udtryk i et åbent brud i arbejdsforholdet (bl.a. boykot, nedsættelse af arbejdstempo), så gælder det, at så snart sådanne former når mere omfattende karakter, fører de oftest over i den åbne konflikt.

M.h.t. tabte konflikt dage foreligger der for perioden 1897 og fremefter årligt indsamlede og bearbejdede tal for antallet og omfanget af konflikter (jvf. bl.a. Galenson-bilag), der dog for de mindre konflikters vedkommende, som regel ikke indregnes i de tabte arbejdsdage, så for år med stort antal af disse (subs. lille antal) får man således en vis "fejlmargin". Det gælder ikke mindre for perioden indtil 1897, hvor det har været nødvendigt at anslå udviklingsforløbet ud fra en række spredte oplysninger (jvf. bilag III). De her fremkomne tal er i fig. 3 (nedenfor) angivet som 5-årige gennemsnit - en procedure, der dels figurteknisk er nødvendiggjort af de betydelige årlige udsving, spændende fra 4 mill. tabte arbejdsdage i 1925 til en række år med få tusinde konflikt dage. Men herudover giver der et mere overskueligt billede af de store træk i arbejdskampens forløb, og det er ale-

1) Dybdahl, s. 274.

2) Ibid., s. 275.

Figur 3: Tabte arbejdsdage (1.000) (logaritmisk skala)

ne dette, der her skal gøres nogle betragtninger over, set i forhold til parternes organisering m.v.

Det bemærkes her, hvorledes der, efter den første større opblussen i kampene i 1870'ernes første halvdel (og i realiteten til og med 1876), sker et tilbageslag i forbindelse med kriseårene i 70'ernes sidste halvdel. Derefter sker en trinvis opbygning frem til omk. år 1900, kulminerende med Storlockouten i 1899, hvor allerede årene umiddelbart forinden gav et "forvarsel". Det store hop også i 80'ernes sidste halvdel skyldes her primært den store smede-lock-out i 1885, der igen var det første mere omfattende kampår (ca. $\frac{1}{2}$ mill. tabte arbejdsdage). Dette alene forklarer dog ikke tilbageslaget 1890-94, der, som det fremgår af medlemstal og bruttofaktorindkomstens forløb (jvf. fig. 1), var lavår.

Efter det nye tilbageslag med recessionerne efter år 1900 sker der igen en gradvis og trinvis opbygning af kampaktiviteten, kulminerende med 20'ernes store og langvarige konflikter (indledt af en række store strejkeår 1918-20), her igen præget af lock-out-erne 1921-22 og 1925. Derefter nyt tilbageslag med krisens gennemslag først i 30'erne.

Forløbet i årene herefter bærer sine tydelige spor dels af krigsårenes konfliktforbud (tvungen voldgift) oveni i den alm. depression, der varede ved til ind i 60'erne. Dels af at centraliseringen og statsliggørelsen af det arbejdsretslige system her har nået sin fulde udfoldelse. Sammenholder man her med antal medlemmer i fagforeningerne i forhold til antal tabte arbejdsdage, fremgår her tydeligt, hvorledes antallet af tabte arbejdsdage pr. fagorganiseret er faldet stærkt, og den mest umiddelbare forklaring herfor synes at ligge i effektiviseringen af det fagretslige reguleringssystem.

Hertil kommer et forhold, der ikke fremgår af figur 3.s udjævnedede tal og relativt "glidende" forløb, at efter gennemførelsen af "fredsplikten" uden for overenskomstsituationen i 1899 og institutionaliseringen af forholdet med Den faste Voldgiftsret i 1910 har også forløbet i strejkerne på de enkelte år fået en anden form (jvf. her de nævnte bilagstabeller). Hvor de forud for år 1900 hovedsageligt kom i "bundter" med større konflikter flere år ad gangen afløst af år med relativt tilbagefald, sker

der i den følgende periode frem til 20'erne (men også fortsat i tiden herefter) en ophobning af konflikterne naturligt nok om de enkelte overenskomstår, med stærkt fald i de (det) mellemliggende år. D.v.s. udladningerne er hermed, dels blevet mere omfattende m.h.t. antal arbejdere, dels tidsmæssigt mere koncentrerede også på de enkelte år. Men det betyder samtidig, at i perioder, hvor overenskomsterne af den ene eller anden grund "går i orden" (uden konflikt), betyder det en stærk reduktion, ikke mindst i de opførte strejketal, jvf. at mindre nedlæggelser ikke kommer frem i disse tal.¹⁾

Sammenfaldet med forløbet i medlemstal i fagforeninger og arbejdsgiverforeninger og disse konfliktbevægelser frem til omk. 1920 kan ikke undre. Hvad der betinger hvad, kan også synes relativt underordnet i betragtning af, at de som den grundlæggende forudsætning for begge må ses i relation til kapitalakkumulationens bevægelser (jvf. Jensen). I realiteten må kampen og organiseringen omk. strejkekasse og kampfonds være hinanden gensidigt betingende. Umiddelbart kan det her fremstå som om - jvf. perioden 1930-53 - at organiseringen har sit grundlag relativt uafhængigt af klassekampens bevægelser. Men i sin historiske opkomst bliver det selve kampens nødvendighed som organiseret kamp, der er overordnet selve organiseringen, eller organisationen som sådan.

Men i og med at der gennem arbejdsmarkedets gennemorganisering, d.v.s. organiseringens almengørelse, og via centraliseringen tildeles organisationen en selvstændig eksistens så at sige ovenover og ved siden af selve klassens og klassekampens bevægelser - bliver den tidligere indbyggede sammenhæng mellem klassekampsbevægelse og klasseorganiseringsbevægelse ikke direkte at spore i medlemstal. Hvilket ikke betyder, at medlemsaktiviteten bliver mindre afgørende ejheller kapitalakkumulationens bevægelser. Snarere kan man sige, at netop aktiviteten hos medlemmerne er blevet helt afgørende, siden den her omfatter på det nærmeste hele klassen. Omend den form, hvori dette forhold fremtræder -

1) Ang. betydningen af disse forhold, se f.eks. Strejker eller voldgift, og Politiske Arbejdstekster, nr. 6-7, s. 24 ff. omk. overenskomstsituationen og betydningen af de manglende opgørelser.

nemlig ved, at den enkelte klasserepræsentant sidder over for den anden klasserepræsentant omk. et forhandlingsbord - kan give indtryk af, at der også skulle herske en tilsvarende fordragelighed i selve produktionsprocessen.

Og i og med at kampen her også har nået en potentiel almen form, er hermed også lagt grænser for, hvor omfattende kampen kan føres uden, at der samtidig tages stilling til hele samfundets bastioner og deres opretholdelse. Og er statsmagten som statsapparat ikke før trådt ind i billedet, så optræder hermed nødvendigheden af dens indtræden i arbejdsforholdet, og det er først via gennemorganiseringen, at statsmagten får en reel basis for at kunne gribe effektivt regulerende ind i både løn- og arbejdsvilkårene. Og d.v.s. på alment plan, omfattende arbejdsforholdene i almindelighed.

I det foregående har jeg ikke taget hensyn til, om der var tale om strejker eller lock-outer som baggrund for konflikten. Og i en række henseender vil spørgsmålet også kunne siges at være uden betydning - siden der skal begge parter uforenlighed til før en konflikt indtræder, d.v.s. accepteres den ene parts opstillede krav af den anden (med allehånde modifikationer i praksis i den form forhandlingerne som regel antager) bliver der heller ikke tale om kamp.

Men herved overses bl.a. den regulerende funktion som selve kampen - og ikke mindst lock-outeren - kan have i forhold til kapitalakkumulationen. Ser man her på årene efter 1899¹⁾ og specielt de år, hvor antallet af lock-outede arbejdere har overstegget antal strejkende arbejdere (1908, 1911, 1921-22, 1925-27, 1931-32, 1936) bemærkes det, at i alle disse tilfælde er der tale om recessionsår eller egentlige kriseår, hvor vi altså også står i en situation med overakkumulation af (usolgte) varer og (udnyttede) pengekapitaler (d.v.s. pres på profitraten) og altså afgørende ændrede akkumulationsbetingelser. Dermed også "overakkumulation" af arbejdskraften i produktionsprocessen. Lock-outeren kan altså her blive et middel til at få realiseret lagre, og evt. i et vist omfang få bragt priserne op. D.v.s. i realiteten en raf-

1) Jvf. hertil Galenson. Bilag s. 404 ff. (Strejker og lock-outer i Danmark).

fineret form for "afskedigelse". 1899 danner i den henseende heller ikke nogen undtagelse - omend recessionen ikke her havde taget form, vil presset på profitraten ikke nødvendigvis betyde umiddelbar (usælgelig) lagerophobning. Også væksten i lønandelen - og råvarepriserne - efter en periode med lønstigninger etc. vil lægge en dæmper på netop profitraten, men ikke nødvendigvis profitmassen. For kapitalistklassen må spørgsmålet her primært stille sig som et problem ved at beskære eller begrænse netop lønnens andel, enten ved at fastholde den absolut eller ved at kompensere gennem prisstigninger. Og netop i 90'erne gjorde lønstigningerne deres indhug.

Omvendt er de år med højt antal strejkende arbejdere - der her rent formelt kan bestemmes som år m. over 5.000 strejkedage indtil 1940 (nemlig 1900, 1905, 1907, 1911, 1913, 1916-20, 1924-25, 1929-30, 1934) - næsten alle år, hvor akkumulationen enten er sat vel i gang, eller hvor recessionen ikke er slået endeligt igennem. Undtagelser udgør krigsårene og enkelte år, hvor strejken nærmest må ses som modsvaret til iværksat lock-out (1911, 1925). For krigsårene primært i reaktion mod stigende priser, men også betinget af den forudgående øgede inddragelse i produktionen. - For de her omtalte år, med specifikke modifikationer bestemt af bl.a. om der er tale om øget inddragelse eller begyndende frisættelse fra produktionen, vil man mere alment kunne gå ud fra, at arbejderne vil stå relativt styrket over for kapitalens krav om øget absolut eller relativ arbejdsindsats.

Med de modifikationer mere konkrete studier givet ville give i disse betragtninger, kan man således hævde, at klassekampens bevægelser og dens former i disse årtier selv på deres særlige måder bliver til billeder på kapitalens akkumulationsbetingelser og -bevægelser. Og mere konkrete studier ville her især rejse problemet om nøjere tolkning af indikatorer for akkumulationen og på lønbevægelsernes selvstændige betydning for fagforeningsdannelsen.

Bilag I:

- Fagforeningsdannelsen i København i perioden 1870-1895
 (A) Tilgang af nye fagforeninger (årligt)
 (B) Netto-tilgang af fagforeninger (d.v.s. (A) - frafald)
 (C) Akkumuleret antal fagforeninger

	A	B	C		A	B	C		A	B	C
1870	-	-	1 ^(a)	1880	4	2	40	1890	19	13	98
1871	3	3	4 ^(b)	1881	4	1	41	1891	10	7	105
1872	7	6	10 ^(b)	1882	4	3	44	1892	12	4	109
1873	20	20	30 ^(b)	1883	13	12	56	1893	4	- 4	105
1874	10	5	35	1884	19	18	74	1894	6	0	105
1875	12	9	44	1885	15	8	82	1895	9	5	110
1876	6	4	48	1886	2	- 3	79	1896	12	7	117
1877	3	- 5	43	1887	9	2	81	1897	27	24	141
1878	2	- 6	37	1888	1	1	82	1898	19	14	155
1879	2	1	38	1889	6	3	85	1899	15	10	165

Kilde: Bidrag, pp. 220 ff., samt Bruun, s. 576-77. Ud fra detaljerede oplysninger udregnet således at (1) ved deling af fagforeninger, fraregnes udgangsforening og (2) forbunds-dannelse fraregnes, mens forbundsafdelinger medregnes som fagforening.

- (a) "Typografisk Forening" dannet 1869 er her medregnet; ligesom andre foreninger, der oprindeligt havde karakter af ren understøttelsesforening, men som senere antog karakter af fagforening, er medregnet (fra stiftelsesåret).
- (b) Medregnes "Internationales" københavnske faglige sektioner (FS) for årene 1871-73 som "fagforeninger" på linje med de egentlige "upolitiske" fagforeninger (FF) - og bortses fra, d.v.s. fraregnes, det antal sektioner (SF), der direkte tilknyttes (el. omdannes) til en fagforening, kan tilgangen/afgangen for hele "blokken" udregnes således:
 Nettotilgang af FF + (tilgang af FS - tilgang af SF) - (afgang af FS - heraf antal SF, "gamle" som "nye") = samlet tilgang/afgang.
 Det kan for de enkelte år på grundlag af oplysninger om tilknytningen til den socialistiske bevægelse for de enkelte fagforeninger samt stiftelsesår og opløsningsår (1873) for de faglige sektioner (jvf. Bidrag, s. 219 ff.) beregnes som:
 1871: $(3 \div 0) + (9 \div 1) \div 0 = 11$
 1872: $(7 \div 1) + (9 \div 3) \div 0 = 12$
 1873: $(20 \div 0) + (1 \div 12) \div (19 \div 4 \div 12) = 6$

Bilag I/fortsat

Antal arbejdskonflikter og det herved tabte antal arbejdsdage - beregnede tal - for perioden 1871-1899, samt udbetalte strejkeunderstøttelser i perioden 1880-99

	Arbejdskonflikter ^(a)			Arbejdsdage ^(b) tabt v. konflikt	Udbetalte konflikt- understøttelser (kr.) ^(c)
	Kbh.	Provins	I alt		
1871	9	5	14	(15.000)	
1872	21	24	45	(102.000)	
1873	28	16	44	(25.000)	
1874	41	20	61	(90.000)	
1875	32	21	53	(99.000)	
1876	14	13	27	(33.000)	
1877	3	3	6	
1878	5	3	8	
1879	6	2	8	
1870-					
1879	159	107	266	(c.380.000)	
1880	/ (10) / ^(d)		(20)	(30.000) ^(d)	/ (20.000) / ^(d)
1881	/ 7 /		(15)	(10.000)	/ 2.609 /
1882	/ 6 /		(10)	(2.000)	/ 786 /
1883	/ 19 /		(40)	(177.000)	/ 88.587 /
1884	/ 32 /		(65)	(79.000)	/ 34.333 /
1885	/ 28 /		(60)	(500.000)	/ 251.642 /
1886	/ 32 /		(65)	(40.000)	/ 20.092 /
1887	/ 18 /		(40)	(22.000)	/ 11.138 /
1888	/ 18 /		(40)	(37.000)	/ 18.415 /
1889	/ 23 /		(50)	(106.500)	/ 53.253 /
1880-					
1889	/ 193 /		(405)	(1.003.500)	/ 500.855 /
1890	/ 28 /		(60)	(228.000)	/ 95.865 /
1891			(120)	(63.000)	(69.000)
1892			(40)	(145.000)	(158.000)
1893			(70)	(33.000)	(35.000)
1894			(75)	(77.000)	(85.000)
1895			(80)	(65.000)	(72.000)
1896			(160)	(126.000)	(138.000)
1897	29	81	(110)	236.000	c. 250.000
1898	63	84	(150)	118.000	128.314
1899			(100)	2.828.000	2.814.376; c. 3.750.000 (1891-1899) ^(c)
1890-					
1899			(965)	(3.919.000)	(c.4.000.000) ^(e)

Noter: "()" - parenteser - betyder beregnede tal. Tal indrammet med

"// " - omhandler 29 københavnske fagforeninger.

(Noter forts.)..

..(Noter forts.)

- (a) Indbefatter såvel strejker som lock-outer. For 1870-79 udregnet på grundlag af detaljeret fortegnelse (m. avisomtalte konflikter m.m.) hos Bruun, s. 596-608. Enkelte "uklare" arbejdsstandsninger er ikke medtaget her. For 1880-89 (jvf. dog note (d)) er antal strejker anslået ud fra erfaringer fra 29 københavnske fagforeninger, idet for hvert år er de københavnske strejketal multipliceret med 2 og rundet af (efter 1884: "rundet" op) til nærmeste tal deleligt med 5. Her bl.a. ud fra den forudsætning at provinsen efterhånden vil indgå med større vægt under industrialiseringens og organiserings fremadskriden. Og under den forudsætning at disse fagforeninger udgør langt hovedparten af de køb.ske strejker. - Erfaringer fra 1870'erne eller sidst i 90'erne kan altså ikke umiddelbart lægges til grund for sammenligninger. Kun for året 1890 er der et vist sammenligningsgrundlag med samlet antal konflikter, der for perioden 1890-99 er beregnet af Edv. Mackeprang i Arbejdsgiveren 1909, s. 602 (m. udgangspunkt i antal større strejker de enkelte sammenlign. m. fordeling 1897-99). Disse tal benyttes her. For årene 1897 og 1898 kompletteret med oplysninger for Kbh. og provins (Dorrit Andersen, s. 40; jvf. Stat.Medd. 4R. 8).
- (b) De tabte arbejdsdage som følge af konflikt er beregnet m. udgangspkt. i Arbejdsgiveren 1909, s. 572 (1871-76) og s. 602 (1890-96). For årene 1897-1899: Jensen/Olsen, s. 82-83 (efter Stat. Årbog 1898 og 1899). Mackeprangs (Arbejdsgiverens) tal for såvel 70'erne og 90'erne er skønnet sat ca. 2/3 for lavt, hvorfor disse tal er nået ved at multiplicere de angivne tal med 1,5. Dette skøn bygger på to forhold: Dels at 70'ernes kendte strejkeantal hos Mackeprang er 164, overfor de hos Bruun nævnte 266 (hvoraf dog en del mindre strejker). Samt for 90'erne en manglende korrespondance mellem angivne strejkedage og de kendte understøttelsesbeløb i perioden (jvf. note (c)). For årene 1880-89 er ud fra strejkeunderstøttelser i de københavnske fagforeninger foretaget en "fordobling" af disse tal for at nå til samlet antal tabte dage. Det baseres dels på antagelsen, at disse fagforeninger har udgjort omk. (lidt under, jvf. note (d)) halvdelen af strejkedagene, og dermed også omk. (el. lidt over, p.g.a. større bidrag) halvdelen af strejkeunderstøttelsen. Endelig - for at kunne sammenligne kr. med dage - på den forudsætning, at 1880'ernes understøttelsestal nogenlunde svarer til 1890'ernes, hvor understøttelsen udgjorde, ca. 1 kr. pr. tabt arbejdsdag (jvf. note (c)). Endvidere må kontingentforhøjelser m.v. (jvf. Jensen/Olsen, s. 301 ff.) forventes at modsvares af, at en større andel af de strejkende (og strejkedagene) bliver dækket ind over støtten.
- (c) Strejkeunderstøttelsesbeløb er hentet fra Jensen/Olsen, s. 305-06 (1881-90 samt 1891-99) og s. 94 og 150 (1897-99). Herudfrå er fundet samlet tal for 1891-96, mens korrespondance mellem strejkedage og strejkebeløb er fundet ved at multiplicere gns. beløb pr. strejke dag i 1897-98 (kr. 1,07) med de enkelte års antal strejkedage. Til sammenligning er det faktiske samlede understøttelsesbeløb for 1891-99: 3.748.027 kr. D.v.s. totalt set giver det en meget god tilnærmelse med det (Noter forts.)..

..(Noter forts.)

beregnete tal ud fra "skønnet" antal tabte arbejdsdage
(3.750.000 kr.).

- (d) De 29 københavnske fagforeninger omfatter de fleste fag, hvor der er forekommet større konflikter i perioden 1881-90, f.eks. smede- og maskinarb. (Den store smedelock-out 1885), tobaksarbejderne (1883 - 400 mand ca. $\frac{1}{2}$ år: 49.000 kr. (Kbj.) - og 1890) samt bygningshåndværkerne (tømrere 1883; bygningsnedkere 1889; murere, 1890 - for at nævne de større strejker) samt bødkere (1884 - $\frac{1}{2}$ år) m.v. (Sammenlign her f.eks. m. Arbejdsgiveren 1909, s. 301-02 og Sociale Studier, s. 89-ff.). -Derimod er for 1881 ikke medtaget skibstømrernes strejke: 150 mand over omk. $1\frac{1}{2}$ mdr. (ca. 4.000 tabte arb. dage) - og siden de må indgå med betydelig vægt dette år, er der korrektiveret i forh. hertil. For 1880 udgør understøttelsesbeløb og strejke-dage et anslået beløb på grundlag af tobaksarbejderstrejken og strejke hos møbelsnedkere. Da provinsens strejker endnu ikke var begyndt at sprede sig, er der ikke her foretaget en tilsvarende "Fordobling" som for de øvrige år (jvf. Sociale Studier, s. 90-91 og Sammenslutningen af arbejdsgivere inden for Cigarindustrien i Danmark 1913-38, s. 15 ff. ang. tobaksstrejken: 3-400 mand i 3 mdr.: ca. 20.000 kr. (Kbh.)).
- (e) Dette tal er fremkommet på baggrund af udregning af beløbet for 1890 på linje med udregningen for de øvrige år. D.v.s. ca. 250.000 kr. + 3.750.000 kr. = 4 mill. kr.

Bilag II:

Oversigt over dannelsen af bybrugsforeninger^(a) og produktionsforeninger^(b) i Danmark i perioden 1866-1914

- (A) Tilgang af nye bybrugsforeninger
 (B) Nettotilgang af bybrugsforeninger
 (C) Akkumuleret antal bybrugsforeninger
 (D) Tilgang af nye produktionsforeninger
 (E) Nettotilgang af produktionsforeninger
 (F) Akkumuleret antal produktionsforeninger
 (G) Samlet nettotilgang (d.v.s. (B) + (E))

	A	B	C	D	E	F	G
1866	2	2	2				2
1867	4	4	6				4
1868	14	14	20				14
1869	5	3	23				3
1870	3	0	23				0
1871	2	- 1	22				- 1
1872	3	0	22	1	1	1	1
1873	1	- 1	21	2	1	2	0
1874	1	- 1	20	1	1	3	0
1875	1	- 2	19	4	4	7	3
1876		- 2	17		- 1	6	- 3
1877		- 2	15	1	- 1	5	- 4
1878		- 2	13		- 3	2	- 5
1879		- 2	11		- 2	0	- 4
1880		- 1	10				- 1
1881		- 1	9				- 1
1882		- 1	8				- 1
1883		- 1	7				- 1
1884		- 1	6	1	1	1	0
1885			6	1	1	2	1
1886	1	1	7	2	2	4	3
1887			7	2	2	6	2
1888			7			6	0
1889			7			6	0
1890	1	1	8	2	2	8	3
1891			8	8	7	15	7
1892			8	4	4	19	4
1893	2	2	10			19	2
1894	2	2	12			19	2
1895	1	0	12	1	1	20	1
1896	1	1	13	2	2	22	3
1897			13	3	3	25	3
1898			13	2	2	27	2
1899	2	2	15	6	6	33	8

(Tabellen forts.)

..(Tabellen forts.)

	A	B	C	D	E	F	G
1900	6	5	20	2	2	35	7
1901	3	3	23			35	3
1902	14	14	37	2	2	37	16
1903	2	2	39	2	2	39	4
1904	2	2	41	1	0	39	2
1905	1	1	42			39	1
1906	2	0	42	2	2	41	2
1907	5	5	47	3	3	44	8
1908	6	6	53	2	2	46	8
1909	8	8	61	2	2	48	10
1910	5	5	66		- 1	47	4
1911	7	6	72	3	3	50	10
1912	8	8	80	4	4	54	12
1913	3	3	83	3	3	57	6
1914	8	8	91	2	2	59	10

Kilder: Bybrugsforeninger: 1866-76 - Dollerup, s. 66-67 og for 1880-1914 - Dybdahl II (bilag 9), Afgang for 1872-76 anslået ud fra samlet afgang, og for 1876-84 udjævnet afgang knyttet til udgangstal hos Dybdahl.

Produktionsforeninger: 1872-79 - Bruun, s. 587-89 og for 1880-1914 - Dybdahl II (bilag 9).

Noter:

- (a) De her angivne tal modsvarer ikke angivelserne i Dybdahl, I, s. 266, hvor til- og afgang fra 1899-1914 opregnes, idet disse tal ikke svarer til bilagsopgivelserne, som er benyttet her.
- (b) Heraf var i 1914 de 42 i form af bageri, 3 i bygningshåndværk (alle Kbh. 1899), 2 bryggerier (Århus, ?, og "Stjernen", 1909), 1 smedeværksted (Kbh. 99), 1 mælkeri ("Enigheden", Kbh. 1896), 1 i el-installation (Kbh. 1912), 2 brændselsforsyning (1884 og 1891), 2 i jord- og beton (Kbh. 1914). Hertil 2 forsikrings-selskaber (livsf. 1903, brandf. 1911), 2 biografer (Kbh. 1911), 1 boghandel ("Fremad", 1912). Fra 1897-1910 drev Arbejdsmandsforbundet (under Lyngsle) tillige Svendborg Margarinefabrik. Udover det her omtalte kan nævnes, at hos Bruun omtales der hhv. en brugsforening i København (1877-79) samt et bageri i Randers (oprettet allerede 1867). Begge dele er ikke omfattet af disse opgørelser, men understreger usikkerheden.

Litteraturliste

- Adlercreutz, Axel, Kollektivavtalet. Studier över dess tilkomst-historia. Lund, 1954.
- Andersen, Dorrit, Århus under Storlock-ouden. Århus, 1970.
- Arbejdsgiveren 1909, (Edw. Mackeprang, "Arbejdskampe i Danmark".
- Bidrag til Arbejderklassens og Arbejderspørgsmålets historie i Danmark fra 1864 til 1900, (red. P. Engelstoft og H. Jensen), Kbh. 1931.
- Bruun, H., Den faglige arbejderbevægelse i Danmark indtil år 1900, Kbh. 1938.
- Carlsen, H.G., Træk af funktionærrettens udvikling, Kbh. 1960.
- Dollerup, Preben, Brugsforeningerne 1866-1896, Albertslund 1966.
- Dybdahl, Vagn, Partier og Erhverv. Studier i partiorganisation og byerhvervenes politiske aktivitet ca. 1880-ca. 1913. I-II, Århus, 1969.
- Galenson, Walter, The Danish System of Labor Relations, Cambridge, Mass., 1952. (Dansk: Arbejder og Arbejdsgiver i Danmark, Kbh. 1955).
- Hansen, Sv.Å., Økonomisk vækst i Danmark, I-II, Kbh. 1972 og 1974.
- Illum, Knud, Den kollektive Arbejdsret, Kbh. 1939.
- J. Jensen/Olsen, C.M., Oversigt over fagforeningsbevægelsen i Danmark i tiden fra 1871 til 1900, Kbh. 1901.
- Kooperation - en idé. AOF/Fremad, Kbh. 1972.
- Marx, Karl, Das Kapital. I-III. Ullstein, Frankfurt a.M., 1969-71. (Jvf. også: Marx-Engels Werke (MEW, 23-25), Dietz, Berlin).
- Nielsen, Axel, Industriens historie i Danmark. Bind III: 1820-1870, Kbh. 1944.
- Olsen, Erling, Danmarks økonomiske historie efter 1750, Kbh. 1967.
- Pedersen, Jørgen, Arbejdslønnen i Danmark under skiftende konjunkturer i perioden ca. 1850-1913, Kbh. 1930.
- Politiske Arbejdstekster, 6-7, Kbh. nov. 1974.
- Sociale Studier i Dansk Historie efter 1857, (red. Engelstoft & Jensen), Kbh.
- Strejker eller voldgift? (V. Malmqvist, Madsen og Hansen), Albertslund, 1968.
- Willerslew, Richard, Studier i dansk industrihistorie 1850-1880. Kbh. 1952.